

پهنه بندی و تحلیل فضایی فقر شهری با استفاده از تحلیل های مکانی (مورد مطالعه: شهر مشهد)

دریافت مقاله: ۹۸/۲/۱۸ پذیرش نهایی: ۹۸/۹/۲۵

صفحات: ۲۳۹-۲۵۸

هادی سلیمانی مقدم: استادیار گروه جغرافیای شهری و روستایی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.^۱

Email: h.soleymani@hsu.ac.ir

رحمان زندی: استادیار گروه سنجش از دور و GIS، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

Email: rahmanzandi@gmail.com

ابراهیم اکبری: کارشناس ارشد GIS دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

Email: e.akbari@gmail.com

چکیده

بررسی وضعیت فقر در هر جامعه، اولین قدم در برنامه ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است و با درک روند تحولات فقر در طول زمان، برنامه ریزان می توانند تصمیمات لازم را اتخاذ کنند. در همین راستا هدف پژوهش حاضر بررسی پهنه بندی و تحلیل فضایی فقر شهری در شهر مشهد است. برای انجام این کار از اطلاعات و داده های جمع آوری شده از منابع مختلف استفاده شده است. نقشه نهایی از تلفیق و هم پوشانی معیارهای موثر در پهنه بندی فقر شهری با استفاده از نظر کارشناسان و بررسی پیشینه تحقیق با تاکید بر تحلیل های مکانی و استفاده از ۱۷ معیار و تحلیل شبکه ای ANP در محیط GIS به دست آمده است؛ براساس نقشه نهایی ۳۳/۰۵ درصد از سطح شهر مشهد، وضعیت بسیار مناسبی را از لحاظ معیارهای مورد بررسی در راستای پهنه بندی فقر شهری دارا می باشند که شامل محدوده های فلسطین، سجاد، گوهرشاد، رازی، بهاران، ولیعصر، فارغ التحصیلان، حافظ، اینارگران و ... می باشد. طبقه دوم (معادل ۱۸/۷۵ درصد) که نشانگر وضعیت مناسب می باشد شامل محدوده شاهد، الهیه، جانباز، تربیت، هنرور و ... است. طبقه سوم (معادل ۱۹/۲۸ درصد) دارای شرایط متوسطی می باشد و شامل محدوده های مختلف شهر از جمله راه آهن، طبرسی شمالی، وحدت، امیرآباد، کشاورز و موعود می باشد. طبقه چهارم (معادل ۸/۴۶ درصد) شرایط نامناسب را دارا است و محدوده آن شامل قسمت های سیس آباد، ایوان و بخش هایی از منطقه ۷ می باشد طبقه پنجم (معادل ۲۰/۴۳ درصد) که وضعیت بسیار نامناسب را شامل می شود، قسمت های جاهدشهر، ابوذر، رباط، انقلاب، بهارستان، پنجتن آل عبا، شهید قربانی و مهدی آباد را در برمی گیرد.

کلید واژگان: فقر شهری، پهنه بندی، GIS، مدل ANP، شهر مشهد

۱. نویسنده مسئول: دانشگاه حکیم سبزواری، دانشکده جغرافیا و علوم محیطی، گروه جغرافیای شهری و روستایی ۰۹۱۵۹۰۰۱۷۸۰

مقدمه

فقر به مثابه یک پدیده ی نامطلوب اقتصادی- اجتماعی، یکی از مهم ترین پیامدهای توزیع ناعادلانه و نابرابر درآمدهای ایجاد شده در بین افراد جامعه است. وجود این پدیده در هر جامعه، مبین عملکرد نادرست سازوکار توزیع درآمد و ثروت در درون ساختار اجتماعی- اقتصادی آن جامعه می باشد که به نوبه ی خود، موجب ایجاد آثار نامناسبی در این ساختار می شود. تداوم این فرآیند تنش های اقتصادی- اجتماعی شدیدی را در پی دارد که هر از گاهی، کل جامعه را در بر گرفته و مقابله با آن بسیار مشکل می شود (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۲). فقر از گسترده ترین مشکلات جوامع انسانی بوده و عمری به درازای زندگی بشر دارد. وجود فقر غالباً زمینه ساز بروز انحرافات اجتماعی و بستر مناسبی برای وقوع جرم و جنایت است. فقر برحسب زمان و مکان به صورت های مختلف تعریف شده است (خدادادکاشی و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۳۹). بررسی وضعیت فقر در هر جامعه و آگاهی از آن، اولین قدم در برنامه ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است. سنجش فقر به درکی از روند تحولات فقر منجر می شود و در طول زمان، تصویری منسجم از فقر ارائه می دهد (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۳-۲)؛ در نتیجه، برنامه ریزان می توانند تصمیمات لازم را اتخاذ کنند و اقدامات لازم را انجام دهند. فقر شهری، به عنوان یکی از گونه های فقر، معضلی چندبعدی است که افراد را با محدودیت های بسیاری از جمله: دسترسی محدود به فرصت های شغلی و درآمدی، عدم بهره مندی از مسکن و خدمات مناسب، محیط های ناسالم و خشن و عدم بهره مندی از خدمات تأمین اجتماعی و سازوکارهای حمایتی بهداشتی و آموزشی، مواجه می کند (داگلاس و آرا، ۲۰۰۷: ۳-۴). فقر، پایداری شهرها را در ابعاد اقتصادی اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و امنیتی، تهدید می کند. مالتوس^۳ به گونه ای غیر مستقیم بیان می کند که اغلب، فقرا، در رفتارهایی که برای محیط زیست زیان آور هستند، شرکت می کنند زیرا آنها حتی از فکر کردن به وعده غذایی بعدی خود ناتوانند (گری و موزیلی، ۲۰۰۵: ۳-۴). رشد شهرنشینی، به خودی خود منجر به رشد فقر نمی شود، بلکه شهرنشینی، محرک توسعه اقتصادی نیز می باشد. بنابراین ارتباط بین شهرگرایی و فقر، بسیار پیچیده و اغلب، محل سوء تفاهم و برداشت های نادرست است (مارتین، ۲۰۱۲: ۲۵). فقر و تبعات منفی آن، توسعه انسانی را محدود می کند. اکنون اندیشمندان، سیاست گذاران و مدیران شهری به این نکته کاملاً اذعان دارند که ریشه بیشتر مسائل اجتماعی شهرها، تمرکز فقر است. بنابراین توجه بسیاری از مطالعات تجربی بر نواحی شهری فقیر، معطوف شده است (رن، ۲۰۰۱: ۳). شناخت پیچیدگی روابطی که اکنون بر زندگی شهری و فضای شهرها حاکم است، از نخستین وظایفی است که در تدوین برنامه های توسعه باید به آن توجه کرد (کرده، ۱۳۹۲: ۴). با توجه به ضرورت و اهمیت مبارزه با بحران فقر از یک سوی و از سوی دیگر، اهمیت آن در تعیین افراد واجد شرایط استفاده از برنامه های تأمین اجتماعی، لازم است فقر را در جامعه اندازه گیری کرد. همچنین در ایران

2. Duclos & Araar

3. Malthus

4. Gray & Moseley

5. Martin

6 - Ren

دخالت های مستقیم و غیر مستقیم دولت برای افزایش سطح رفاه اهمیت بیشتری دارد و به این ترتیب اطلاع از میزان حداقل معاش (فقر) ضرورتی انکارناپذیر می باشد (حیدری، ۱۳۹۱: ۲). از این رو، در این راستا، به منظور ارائه یک راهکار مناسب، در کنار سایر برنامه های فقرزدایی در جوامع شهری، شناخت فقر و چگونگی شدت توزیع و پهنه بندی فقر، الزامی است. در واقع پهنه بندی فقر، نشان دهنده ی چگونگی پراکنش فقر در شهر می باشد و این امر روشی جهت مشخص کردن مناطق فقیر نشین و ارائه سیاست ها و برنامه هایی جهت کاهش فقر می باشد به طوری که بتوان امیدوار بود در آینده ای نزدیک این نابرابری و توزیع نامناسب درآمد، ثروت، خدمات و... را به حداقل مقدار ممکن رساند. به صورت کلی، می توان بیان کرد که پهنه بندی فقر یکی از روش های مناسب جهت یاری رساندن برنامه ریزان و سیاستگذاران در ارائه برنامه ها می باشد. به بیان بهتر، آگاهی از چگونگی وضعیت فقر در شهرهای کشور، از اولویت های مهم به منظور سیاستگذاری های لازم در زمینه توسعه در جهات مختلف می باشد. این سیاست گذاری ها و اتخاذ تصمیمات، می تواند کمک شایانی به کاهش فقر شهری و پیشروی توسعه در کشور شود. شهر مشهد در جایگاه دومین کلان شهر پرجمعیت کشور پس از تهران، به علت پذیرش مهاجران شهری و روستایی از اقصی نقاط کشور و حتی خارج از کشور، در چند دهه اخیر بویژه پس از انقلاب، به سرعت رشد کرده است. این امر موجب کمبود خدمات و زوال شاخص های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و در نتیجه افزایش فقر شهری در برخی محله های شهر شده است. با توجه به این مهم که طبق اعلام نظر کارشناسان حدود یک سوم (یک میلیون از سه میلیون نفر) این شهر جزو مناطق اسکان غیر رسمی می باشند بنابراین بررسی ابعاد فقر شهری و نیز پراکندگی آن در مشهد، بسیار ضروری بنظر می رسد. با توجه به آنچه بحث شد هدف کلی تحقیق حاضر پهنه بندی، بررسی و تحلیل ابعاد فقر شهری و توزیع فضایی آن در شهر مشهد می باشد. بنابراین در راستای تحقق این هدف، سوالات تحقیق بدین شرح است: آیا توزیع فضایی فقر در شهر مشهد از الگوهای مکانی پیروی می کند؟ آیا بین شاخص اقتصادی فقر و شاخص اجتماعی در سطح شهر مشهد ارتباط وجود دارد؟ آیا توزیع خدمات شهری در سطح شهر مشهد بر روی فقر تاثیر گذار می باشد؟

بمانیان و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله خود تحت عنوان "ارزیابی خصیصه های اقتصادی در شناسایی گستره های فقر شهری (مطالعه موردی: شهر کاشمر) به این نتیجه دست یافته اند که دو مؤلفه محیطی و کالبدی بیشترین همبستگی را با شکل گیری و بسط گستره های فقر داشته و مؤلفه اقتصاد در رتبه سوم قرار می گیرد. حیدری و سامی (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان "تخمین حداقل معاش (خط فقر) خانوارهای شهری و روستایی استان خراسان رضوی با استفاده از سیستم مخارج خطی با شکل گیری عادت" به این نتیجه رسیده اند که در طول دوره زمانی ۱۳۸۹-۱۳۶۹ حکایت از بدتر شدن وضعیت خانوارهای شهری و تا حدودی خانوارهای روستایی دارد. روستایی و همکاران (۱۳۹۱) طبق مطالعات خود در مقاله ی "توزیع فضایی فقر شهری در کرمانشاه" بیان می کنند که بین بلوک های شهری کرمانشاه نابرابری وجود دارد؛ به طوری که مکانی برای تبلور تمایزات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است. فرصت های نابرابر اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی باعث تمایز بین ساکنان شهر کرمانشاه شده است. یافته های جواهری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله شان "رویکرد فازی و پهنه بندی فقر چندبعدی در فضاها ی شهری (نمونه موردی: کامیاران)" نشان دهنده اختلاف فضایی فقر در محدوده

شهر کامیاران است. نتایج تحقیقات رضی و محمدی (۱۳۹۳) در مقاله ای با عنوان "بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر بر فقر: بررسی موردی روستاهای جوکار" نشان می دهد که ۲۸/۶ درصد ساکنان جامعه مورد مطالعه زیر خط فقر قرار دارند. ۲۹/۶ درصد به مراکز کشاورزی دسترسی نداشته، ۴۴ درصد از فقیران بی سواد، ۶۶/۷ درصد دسترسی به وسایل جمعی نداشته و ۶۳ درصد فقیران بدهکارند. براساس مطالعات عزیزی و همکاران (۱۳۹۳) با نام "تحلیلی بر وضعیت فقر شهری (مطالعه موردی: شهر مهاباد)"، معضل بیکاری در شهر، ظرفیت های محدود تولیدی، ضعف پایه های اقتصادی شهر از جمله عواملی است که موجب توزیع ناموزون منابع و افزایش فقر در مهاباد گشته و در نتیجه نابرابری های اجتماعی را در این شهر افزایش داده است. اما شاخص های سن، نسبت سرشمار حاکمی از بهبود وضعیت فقر نسبی در بین همان سال ها در استان می باشد. خلج و یوسفی (۱۳۹۳) در مقاله خود تحت عنوان "پهنه بندی توزیع و شدت فقر چندبعدی در مناطق شهری و روستایی ایران" دریافته اند که توزیع و شدت فقر در کشور به ترتیب ۱۲/۳ و ۳۰/۶ درصد است و ۲۱/۴ درصد خانوارهای روستایی و ۵/۸۶ درصد خانوارهای شهری فقیرند. و همچنین بیان می کنند که خانوارهای استان جنوب شرقی فقیرترند و سیستان و بلوچستان فقیرترین استان کشور است. جلالی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان "رویکردی تحلیلی در بررسی فقر در ایران" بیان می کند که در دوره ۹۲-۱۳۸۳ فقر نسبت به افزایش درآمدها حساس است، همچنین نتایج تحقیق ایشان نشان میدهد افزایش قیمت ها به ویژه اقلام ضروری مانند مواد غذایی و مسکن می تواند وخامت وضعیت افراد فقیر را در پی داشته باشد. نتایج تحقیقات موحد و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله ای تحت عنوان "تحلیل فضایی فقر شهری در کلانشهر تهران" نشان می دهد که الگوی فقر در کلان شهر تهران براساس تحلیل آماره موران بصورت خوشه ای است و عوامل فقر مسکن، اقتصادی، فرهنگی و آموزشی، مناطق ۱۷، ۱۹، ۱۸ و ۱۶ بالاترین رتبه ها را داشته اند. میرزاده و پریزادی (۱۳۹۷)، به بررسی توسعه منطقه ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی پرداختند، نتایج پژوهش آنان نشان داد که، بین استان های کشور از نظر توسعه یافتگی، تفاوت ها دارای نابرابری هایی می باشد؛ به طوری که استان تهران به تنهایی در طول چند دهه بالاترین سطح توسعه یافتگی و استان سیستان و بلوچستان پایین ترین سطح در بین استان های دیگر را دارا می باشد. همچنین مقایسه استان ها در طول دوره های مختلف نشان از نابرابری توسعه مرکز نسبت به پیرامون دارد.

ستاوند و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی دیگر تحت عنوان، واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تاکید بر خدمات عمومی به این نتیجه رسیدند که، توزیع خدمات عمومی در مناطق شهر شیراز با دیدگاه عدالت اجتماعی انطباق ندارد. بدینترتیب اختصاص کاربریها و خدمات شهری مورد نیاز مناطق به ویژه در مناطق توسعه نیافته و یا کمتر توسعه یافته کلانشهر شیراز جهت ارتقای کیفیت زندگی شهروندان و رضایتمندی آنها در جهت کاهش نابرابریهای فضایی و اجتماعی ضروری مینماید.

ادواردو مارکز (۲۰۱۵) در مقاله ای تحت عنوان "فقر شهری، تبعیض نژادی و شبکه های اجتماعی در سائولوپولو و سالوادور، برزیل" بیان می کنند که توزیع ناهمگون شبکه ها در محدوده مورد مطالعه در ارتباط است با دسترسی فرد به فرصت ها؛ این توزیع ناهمگون به تولید (تولید مثل) فقر شهری کمک می کند. جورج گالستر (۲۰۱۶) در مقاله اش "عواقب ناشی از توزیع مجدد فقر شهری در طول دهه ۱۹۹۰" به این موضوع

رسیده است که توزیع مجدد فضایی فقرای شهری راهکار مناسبی نیست و آینده خوبی را نشان نمی دهد و اثرات خارجی بر روی همسایگان می گذارد. یافته های لئو کاواناگ و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله شان با عنوان "عدم تمرکز فقر؟ اندازه گیری کمی عدم قطعیت در تمرکززدایی از فقر شهری" نشان می دهد که فقر در سال ۲۰۱۱ در گلاسکو، داندی و آبردین، متمرکز و در ادینبورگ غیر متمرکز است. نتایج تحقیقات هلپلا و هیل (۲۰۱۶)، "اقتصاد سبز: یک استراتژی برای کاهش فقر شهری و حفاظت از محیط زیست؟ کوازولو- ناتال، آفریقای جنوبی" نشان می دهد که استراتژی اقتصاد سبز به کاهش فقر شهری کمک می کند؛ چرا که این استراتژی در بین فقیران باعث اشتغال و درآمد شده و به صورتی غیرمستقیم از محیط زیست مدیریت می کند. نتایج تحقیقات لانجو و مارا (۲۰۱۸) "فقر شهری در سراسر شهرها و شهر ویتنام" نشان می دهد که سیاستگذاران نگران به خطر افتادن فقر شهری در ویتنام نباید به شهرهای کوچکتر توجه کنند. رسیدگی به نابرابری در دسترسی به خدمات اساسی کلیدی در کل جمعیت شهری ممکن است یک وسیله برای این هدف باشد.

این پژوهش جزو اولین پروژه هایی است که بیشتر معیارهای قابل محاسبه (۱۷ معیار) در زمینه ی فقر شهری را در نظر گرفته است و از نظر مدلی نیز جزو اولین کارها در حیطه فقر شهری است که با ANP-FUZZY مدل سازی شده است.

مبانی نظری

فقر به صورتهای گوناگون تعریف شده است و مفهوم آن در طی زمان و بر اثر تحولات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تغییر یافته است. فقر را می توان از جهات گوناگون تعریف و تقسیم بندی نمود. در تعریف تانسنده^۷ بر فقدان منابع برای کسب انواع رژیم های غذایی، مشارکت در فعالیتهای و شرایط و امکانات معمول زندگی توجه شده است. سن^۸ فقر را به صورت محرومیت از قابلیتهای اساسی در نظر گرفته و بر نسبی بودن مفهوم فقر در مکانها وزمانهای مختلف، تاکید می کند. از نظر بانک توسعه آسیا، فقر محرومیت از دارایی ها و فرصتهایی است که هر فرد مستحق آنها میباشد. بوتو روانتری^۹ به فقر از منظر فقر مطلق و نسبی توجه نموده و میان این دو تمایز قائل می شوند. فقر مطلق به عنوان ناتوانی در کسب حداقل استاندارد زندگی و فقر نسبی به عنوان ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه فعلی، لازم یا مطلوب تشخیص داده می شود، تعریف شده است (خسروی نژاد، ۱۳۹۰). فقر شهری، بیش از یک سده است که موضوع مورد بحث جامعه شناسان، اقتصاددانان و سیاست مداران است. به علت تمرکز فزاینده و تأسف بار فقر در شهرها، بحث بر سر علل، عواقب و نیز راه حل های مبارزه با آن به خصوص در دهه های اخیر، بسیار مورد علاقه بوده است (گارلی، ۲۰۰۵). اگرچه دانشمندان و سیاست گذاران بر سر دلایل تمرکز فقر شهری، توافق ندارند اما

⁷. Townsend

⁸. Amartiya Kumar Sen

⁹. Booth & Rowntree

¹⁰. Gurley

درباره نتایج آن، ذهنیت مشترکی دارند. کتاب «معایب حقیقت^{۱۱}» اثر ویلسون^{۱۲} که در سال ۱۹۸۷ به چاپ رسید، باعث رونق تحقیقات و فعالیت ها در زمینه تأثیرات تمرکز فقر شهری گردید (کاپلان^{۱۳} و همکاران، ۱۳۹۱).

فقر: محرومیت از قابلیت‌های اساسی، حقوق بشر، آزادی انتخاب و فرصت‌های برابر است (Odekun, 2010: 2)، و در چندین جنبه از زندگی روزمره از قبیل درآمد کم، گرسنگی، زندگی در شرایط ناسالم، دسترسی ناکافی به خدمات اولیه، آسیب پذیری، محرومیت اجتماعی، سیاسی، حق رأی، ناامنی و ... تجلی یافته است (Simler et al, 2003:1).

فقر پدیده ای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از فقدان تأمین حداقل نیازهای اساسی جهت زیستن و سیر به سوی سعادت ناشی می شود (باسوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۶).

فقر در مفهوم کلی، از طریق توجه به شاخص های آن در حوزه های اصلی زیر قابل تعریف است:

درآمد و هزینه، توزیع سرمایه و درآمد، دارایی ها و قابلیت و توانایی مصرف، نیازهای اساسی از جمله بهداشت آموزش و خدمات اجتماعی، خدمات پایه، از قبیل شبکه آب سالم، توزیع برق و سایر خدمات زیربنایی، خدمات درمانی، امنیت زندگی و داراییها، استاندارد زندگی در مقایسه با چشم داشتها و انتظارات، پذیرش و احترام از سوی جامعه، حق انتخاب و دستیابی به فرصت ها برای زندگی فردی و خانوادگی، درک و پاسخ به خواسته ها و صدای مردم و تامین نیازهای معنوی و غیرمادی (Jitsuchon, 2001:9-box1). موضوع فقر و سنجش آن در متون اقتصاد توسعه جایگاه ویژه ای دارد و این جایگاه در دهه های اخیر در سیاستگذاری های اقتصادی کشورهای جهان به ویژه کشورهای در حال توسعه اهمیت بیشتری یافته است. اما فقر شهری پدیده ای چند بعدی است، که برنامه ریزان و سیاستگذاران برای اندازه گیری آن با چالش های فراوانی مواجه هستند. رایج ترین روش برای سنجش فقر با استفاده از درآمد یا بر اساس میزان مصرف خانوار و توان مالی خانوار برای خرید است. اما مقوله فقر شهری فراتر از اندازه گیری درآمد ساکنان آن است و کمبود سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی و سرمایه مالی را در بر می گیرد (Hidayah Chamhuri, 2012).

تئوری فقر و محرومیت شهری ابتدا در آمریکا (دهه ۱۹۶۰) در پاسخ به شورش های ساکنان گتوهای سیاهپوست نشین بخش مرکزی شهرها مطرح شد. سپس در انگلیس در دهه ۱۹۷۰ و به ویژه به دنبال شورش های غیر سفیدی بخش مرکزی شهرهای لیورپول، لندن تحت عنوان آسیب شناسی اجتماعی محرومیت شهری ظهور یافت. مسائلی از قبیل اقلیت های نژادی، وضعیت مرکز شهر، مسائل تدارک امکانات اجتماعی از قبیل آموزش، بهداشت و توزیع از جنبه های تئوری محرومیت شهری هستند (رهنما، ۱۳۸۸: ۱۶۳). این تئوری الگوی برنامه ریزی اجتماعی را برای احیاء این واحدها پیشنهاد می نماید (رهنما، ۱۳۸۸: ۱۶۴).

تجزیه و تحلیل فقر شهری (UPA) به عنوان فرایند جمع آوری، تجزیه و تحلیل و ارائه اطلاعات در مورد میزان، مکان و شرایط فقر در یک شهر معین تعریف شده است (Baker and et al., 2004: 2). متمایز کردن

¹¹. The Truly Disadvantaged

¹². Wilson

¹³. Kaplan

فقر از افراد غیر فقیر (و اندازه های نسبی این گروه ها)، شناسایی ویژگی های آنها، تسهیل روند شناسایی محل فقر و برجسته کردن گروه هایی که ممکن است به ویژه در برابر فقر آسیب پذیر باشند (یعنی زنان سرپرست زن، مهاجران، جوانان و غیره) از اولین امور مربوط به تجزیه و تحلیل فقر شهری است (Baker and et al., 2004: 3). یک پروفیل فقر شهری، بوسیله ابزار فضایی و با تعیین محدوده و ماهیت فقر در یک ناحیه خاص، تعریف می شود. تهیه نقشه دقیق از محل زندگی افراد فقیرنشین و محل تمرکز آنها در درون شهرها، یک ابزار و ورودی مهم برای تهیه پاسخهای مناسب است (همان: ۵). اطلاعات مکانی الگوهای کاربری اراضی، محل زاغه، تعیین موقعیت کالبدی تأسیسات از طریق سیستم های اطلاعات جغرافیایی (GIS) نیز ورودی های حیاتی هستند (Baker and et al., 2004: 5).

رویکردهای تحلیلی فقر شهری

نظریه نئوکلاسیک

از دهه ی ۱۹۶۰ به بعد، با احیای مکتب نئوکلاسیک و نیز ایجاد مکتب پولی، نظام سرمایه داری لیبرال جانی تازه گرفت. گروهی از طرفداران مکتب نئوکلاسیک، در دهه های اخیر، از توزیع مجدد درآمد به نفع فقیران جانبداری می کنند؛ اما اغلب آن ها مدعی اند که سیستم قیمت ها، خود، موجب گسترش فرصت های شغلی و افزایش درآمد فقیران خواهد شد. اقتصاددانان مکتب پولی، در اصول، با نئوکلاسیکها خویشتاوندی نزدیک دارند؛ اما اغلب با چشم پوشی از موضوع توزیع درآمد، آرزو می کنند که این موضوع، هرگز مطرح نشود. آن ها با این ادعا که فلاسفه درباره ماهیت توزیع بهینه درآمد توافق ندارند، نتیجه می گیرند که از کارشناس اقتصادی کاری ساخته نیست و بهتر است همه چیز را به حال خود بگذارند (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۱).

دیدگاه بوم شناسی (اکولوژی) شهری درباره ی فقر

جانبداران این دیدگاه، فقر در نواحی شهری نظیر گنتوها را به پستی ژن ساکنان آن نواحی نسبت داده اند. نظریه پردازان این گروه معتقدند که حتی اگر گروه های مهاجر قومی و نژادی دیگری نیز در این محله ها ساکن شوند، این نواحی باز هم فقیر باقی خواهد ماند؛ بنابراین مشکل این محله های فقیرنشین، نواحی خاص آنهاست، نه افرادی که در این نواحی ساکن اند (افروغ، ۱۳۷۷: ۹۶).

دیدگاه رادیکال

در دیدگاه رادیکال، فقر به طور ریشه ای ناشی از اوضاع ساختار اقتصاد سیاسی است که در ارتباط های اجتماعی و سیاسی و اقتصادی متبلور می شود. براساس این دیدگاه، مشارکت همگانی و حرکت برای آزادی، دموکراسی، رفاه و عدالت، زمینه را برای به قدرت رسیدن دولت هایی با سوگیری توسعه همگانی و مهار ریشه ای فقر فراهم می آورد (رئیس دانا و همکاران، ۱۳۷۹: ۶۸). جغرافیای رادیکال، با بهره گیری از سنت انتقادی رادیکال نقدی محکم بر تفکرات جغرافیدانان لیبرال اروپایی و امریکایی وارد می سازد چراکه نتوانسته اند مسائل جغرافیایی را ریشه یابی اساسی کنند (شکوئی، ۱۳۸۲: ۱۵۴). امروزه، به علت معضلاتی مانند فقر، بیماری، بیکاری و آلودگی ناشینی در جهان سوم، نظریات اجتماعی ارائه شده درباره شهرنشینی و شهرگرایی، از

رادیکالیسم تأثیر بیشتری می پذیرد (شکوئی، ۱۳۷۳: ۴۲۲). جانبداران این دیدگاه با بررسی ساختارهایی که فقر را به وجود می آورد. درصدد مقابله ریشه ای با مسائل پدید آورنده فقر هستند.

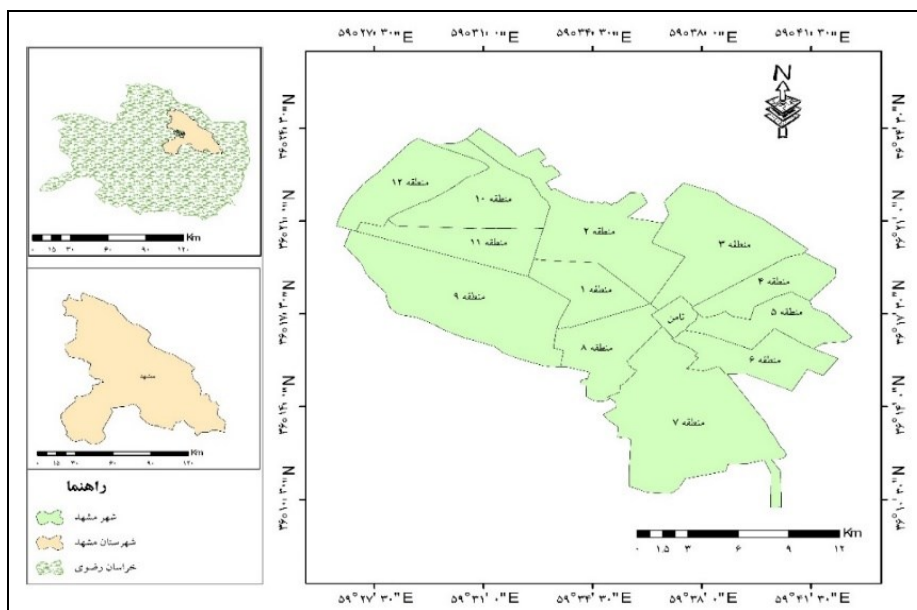
نظریه ی کارکردگرایی و فقر

کارکردگرایی نظری های کاملاً محافظه کارانه محسوب می شود. این نظریه، در تحلیل آسیبهای اجتماعی، ضمن پذیرش وضع موجود یا هنجارهای حاکم، دشوار بها و آسیبهای اجتماعی را ناشی از مشکلات افراد قلمداد می کند. به همین دلیل، مثلاً در تحلیلی از تأثیر فقر بر رشد و شیوع بیشتر آسیب های اجتماعی، مشکل را عمدتاً متوجه فقر فرهنگی می داند. فقر فرهنگی به معنای مجموعه عواملی همچون بیسوادی یا کم سوادی والدین، تمایل نداشتن به استفاده از امکانات متوسط زندگی شهری است. بنابراین به وضعیت اجتماعی در محله های فقیرنشین و توزیع ناعادلانه امکانات در شهر و روستا، توجه چندانی نمی کند (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲) در این پژوهش با استفاده از ۱۷ معیار اساسی به پهنه بندی و تحلیل فضایی فقر در شهر مشهد پرداخته شده است.

روش تحقیق

محدوده مورد مطالعه

مشهد شهری در شمال شرقی ایران و مرکز استان خراسان رضوی است. این شهر بین عرضهای ۳۵ درجه و ۴۳ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۷ دقیقه شمالی و طول ۵۹ درجه و ۲ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۳۸ دقیقه شرقی واقع شده است. ارتفاع متوسط این شهر از سطح دریا ۹۸۵ متر و وسعت آن حدود ۲۸۸ کیلومترمربع است. این شهر در دشت مشهد در حدفاصل رشته کوه های کپه داغ و بینالود واقع شده است. موقعیت دشتی و مکان گزینی این شهر در زمینه ای مسطح امکان گسترش شهر را در اطراف فراهم آورده است. عامل طبیعی که رشد این شهر را محدود می کند مناطق مرتفع و کوهستانی رشته کوه بینالود در غرب و جنوب غرب شهر است. از سوی دیگر این شهر از شمال غرب با زمین های بایر و از شمال، شمال شرق، شرق و جنوب شرق عمدتاً با اراضی کشاورزی هم جوار است. از نظر جمعیتی، در نخستین سرشماری رسمی ایران (۱۳۳۵) مشهد با جمعیت ۲۴۱۹۸۹ نفر، چهارمین شهر پرجمعیت ایران بوده است. در سرشماری سال ۱۳۹۵ مشهد دارای جمعیتی معادل ۳۰۰۱۱۸۴ نفر بوده است. مقایسه نقشه های شهر در دوره های اخیر نشان می دهد که جهت غالب رشد شهر به سمت شمال غرب بوده است.

شکل (۱). منطقه مورد مطالعه

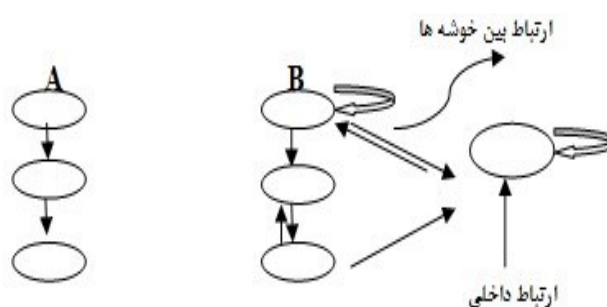
روش شناسی

تحقیق حاضر از حیث ماهیت توصیفی-تحلیلی، به روش پیمایشی و اسنادی و از نوع کاربردی-توسعه ای است. اطلاعات مورد نیاز تحقیق از طریق پرسشنامه تهیه گردید. با توجه به جمعیت شهر مشهد در سال ۱۳۹۵ که معادل ۳۰۱۱۸۴ نفر است، پرسشنامه به حجم نمونه ۳۸۴ تهیه و میان شهروندان مناطق ۱۳ گانه شهر مشهد توزیع شد. به منظور تجزیه و تحلیل داده ها از روش تحلیل شبکه ای (ANP) استفاده گردید، برای وزن دهی شاخص ها از ۲۰ کارشناس متخصص در زمینه ی مربوطه کمک گرفته شده است. در ادامه توضیحات بیشتری در مورد مدل های استفاده شده در تحقیق ارائه می شود.

مراحل تحلیل فرایند شبکه ای (ANP)

مرحله اول: ساخت مدل؛ سازماندهی مساله: پایه ریزی مدل وساختار مسئله موضوع موردبررسی باید به یک سیستم منطقی مانند شبکه تبدیل شود این ساختار شبکه ای رامی توان به کمک یکی از این شیوه ها به دست آورد: طوفان مغزی (از روش های حل مسئله در گروه و به معنی تشویق ابتکار است و برای به حرکت در آوردن قوه خلاقیت و به کارگیری چندفکر استفاده می شود) و یا روش دلفی، ویا روش اسمی که در آن اعضای گروه، بدون این که نظر هیچ یک بردیگری تحمیل شود، درباره موضوع مورد نظر بحث می کنند ودر نهایت به اجماع می رسند. در این مرحله، مسئله مورد نظر به ساختاری شبکه ای که در آن گره ها به عنوان خوشه مطرح اند، تبدیل می شود. همان گونه که در نمودار B در شکل آمده عناصر درون خوشه ممکن است با یک یاتمامی عناصر خوشه های دیگر ارتباط داشته باشند(تحت تاثیر آنها باشند ویابران ها تاثیر بگذراند). این ارتباطها (وابستگی بیرونی) با پیکان نشان داده می شوند. همچنین ممکن است عناصر درون شبکه بین خودشان دارای

ارتباط متقابل باشند (وابستگی درونی) که این گونه ارتباطها در شکل به وسیله کمان متصل به خوشه نشان داده می شود (زبر دست، ۱۳۸۹: ۸۱).

شکل (۲). تفاوت ساختار سلسله مراتبی (A) و تحلیل شبکه ای (B)

مرحله دوم: ماتریس مقایسه های زوجی نسبت به هدف: در این مرحله وابستگی های متقابل و مقایسه های زوجی میان همه خوشه ها یا عناصر تنظیم می گردد. برای ایجاد بردارهای مشخصه و شکل دهی ابر ماتریس مقایسه های زوجی زیر انجام می شود:

مقایسه های خوشه ای: برای خوشه هایی که بریک خوشه معین تاثیر می گذارند. و با یک معیار مقایسه می شوند. وزن های حاصل از این فرایند برای وزن دهی عناصر در ستون های بلوک (عناصر یک خوشه در ستون های ابرماتریس بلوک را تشکیل می دهند) که به ابرماتریس مربوط می شوند استفاده خواهند شد.

مقایسه های عناصر: مقایسه های زوجی در مورد عناصر درون خوشه ها انجام می گیرد. عناصر یک خوشه بر حسب تاثیر آن ها روی یک عنصر در خوشه دیگر یا در همان خوشه، با عنصری که به آن مرتبط هستند مقایسه می شوند.

مرحله سوم: تشکیل ابر ماتریس (ماتریس تصمیم): ماحصل فرایند بالا، ابرماتریس «غیرموزون» است. این ماتریس مقایسات زوجی معیارها را نشان می دهد. درماتریس غیرموزون، ستون ها می توانند احتمالی (تصادفی) نباشند. بلوک های ابرماتریس غیر موزون در الویت خوشه مربوط به خود ضرب می شوند و ماتریس تصادفی را شکل می دهند. این ماتریس (ماتریس تصادفی) ماتریسی است که جمع ستون های آن برابر یک است. ابرماتریس به دست آمده آنقدر به توان های بالا برده می شود تا جایی که تفاوت میان عناصر متوالی ماتریس، به طوری که تفاوتی بین عناصر ابر ماتریس به توان k به ابرماتریس $k+1$ نباشد. جهت تحصیل الویتهای نهایی تمام عناصر در ماتریس نهایی، هر بلوک نرمالیزه می شود. در نهایت بالاترین اولویت ها انتخاب می شوند (زیاری و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۲۹).

مرحله چهارم: محاسبه بردار وزن نهایی: اگر ابرماتریس به دست آمده در گام سوم کل شبکه را پوشش دهد، وزن گزینه ها و عناصر خوشه های مختلف را می توان در ستون های مربوطه در ابر ماتریس حدی یافت و اگر ابر ماتریس کل شبکه را پوشش نداده و فقط ارتباطات داخلی بین خوشه ها را شامل شود، مشابه این محاسبات می بایست ادامه یابد تا بردار اولویت نهایی گزینه ها استخراج گردد.

ارتباط و همبستگی در ANP: بعد از این که دسته های شبکه مشخص شدند، آنها باید به یکدیگر متصل شوند

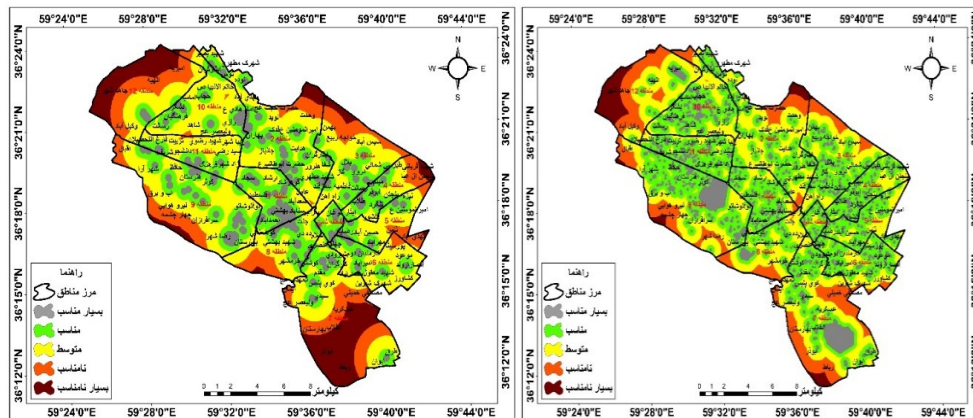
که این اتصال براساس نوع ارتباط عناصر داخلی آنها صورت می گیرد. اساس منطق ANP براین پایه استواراست. که بتوانیم روابط و اثرات ملاکها و دستهها را بریکدیگر وارد مسئله نمائیم، در این هنگام باید هرعنصر درون یک گروه را به عناصر دیگری که چه در داخل همان گروه وجه در داخل گروههای دیگر موثر است را مشخص کرده و عنصر مبدا را به آن عناصر متصل کنیم. به طور کلی دو نوع وابستگی اصلی در هر شبکه می تواند وجود داشته باشد:

۱- وابستگی میان خوشهها به طوری که هرخوشه می تواند با خوشه دیگر در هر سطح تصمیم گیری دارای ارتباط متقابل و بازخوردی باشد.

۲- وابستگی میان عناصر خوشهها به گونه ای که هر عنصر در هر خوشه می تواند با تمامی عناصر موجود در دیگر خوشهها وابستگی داخلی داشته باشد و حتی عناصر درون یک خوشه نیز می توانند با یکدیگر وابستگی داشته باشد.

نتایج

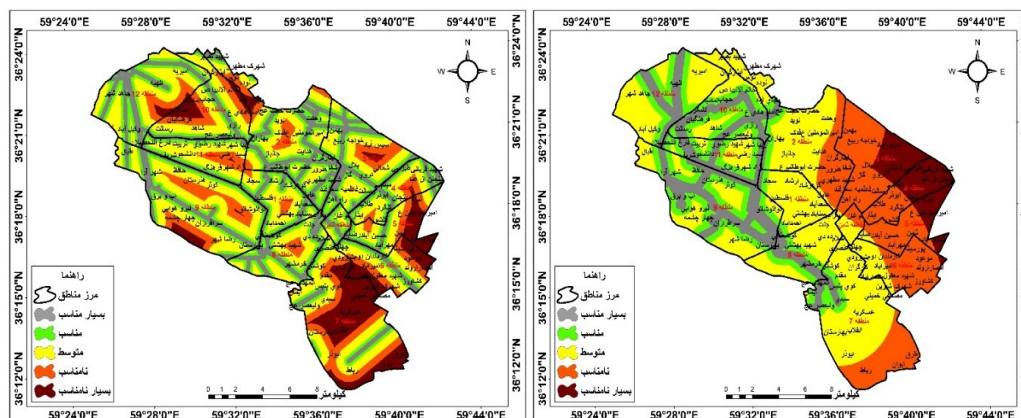
با توجه به هدف این پژوهش که تحلیل فضایی فقر شهری در شهر مشهد مد نظر می باشد با استفاده از داده های اجتماعی و جمعیتی و همچنین کاربری اراضی شهری و... در محیط نرم افزار GIS به تحلیل و بررسی پرداخته شد و در نهایت یافته هایی به صورت نقشه و توضیحات بدست آمد که در ادامه پژوهش ارائه می شود.

شکل (۴). وضعیت دسترسی به مراکز درمانی

شکل (۳). وضعیت دسترسی به مراکز آموزشی

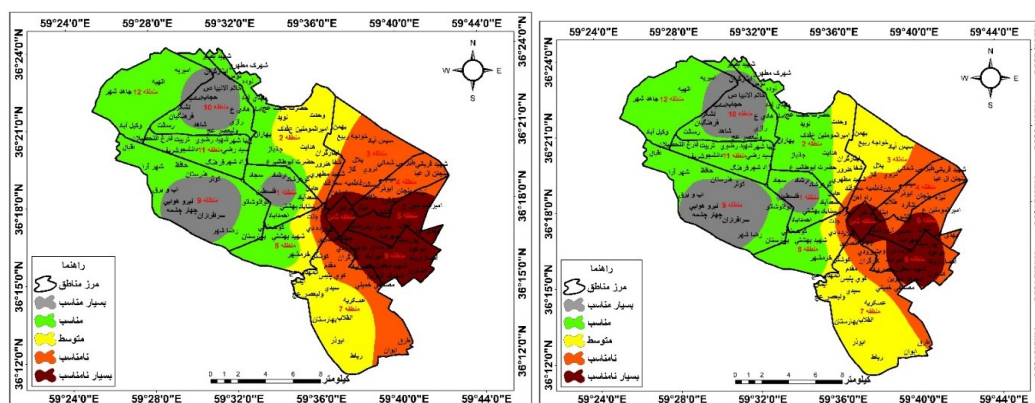
باتوجه به شکل (۳) مناطق مرکزی از نظر شاخص وضعیت دسترسی به مراکز آموزشی دارای شرایط مناسب و پراکندگی خوبی هستند. از جمله مناطق دارای وضعیت نامناسب منطقه ۱۲ می باشد که از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. همانطور که در شکل (۴) مشاهده می شود مناطق ۱، ۲، ۹، ۱۱ و منطقه ثامن از شرایط بسیار خوبی از نظر قرار گیری مراکز درمانی می باشد و مناطق ۱، ۲، ۷ و حاشیه مناطق مرزی از وضعیت نامناسب و بسیار نامناسب برخوردار می باشند.

شکل (۵). وضعیت دسترسی به شبکه اصلی انتقال آب

شکل (۶). وضعیت نزدیکی به شبکه تغذیه گاز شهری

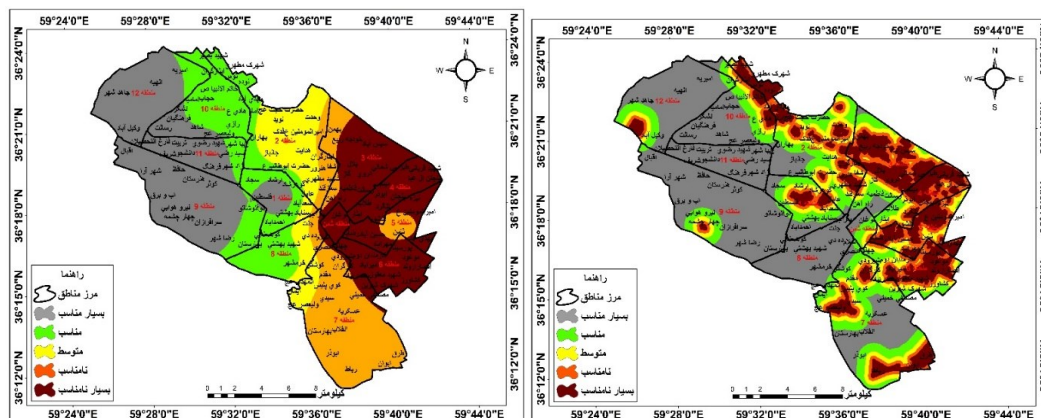
با توجه به شکل (۵) شبکه اصلی آب شهر مشهد در قسمت شمال غرب و غرب شهر از وضعیت مطلوبی برخوردار می باشد. مناطق ۳، ۴، ۵، ۶ و ۷ از مناطق دارای دسترسی نامناسب می باشد. همانطور که در شکل (۶) مشاهده می شود پراکنش خطوط تغذیه گاز شهری در سطح شهر مشهد از وضعیت نرمال و مطلوبی برخوردار می باشد. مناطق ۵، ۶، ۷ از جمله مناطقی می باشند که دارای شرایط تغذیه نامناسبی می باشند.

شکل (۷). وضعیت معیار باسوادی

شکل (۸). وضعیت معیار بی سوادی

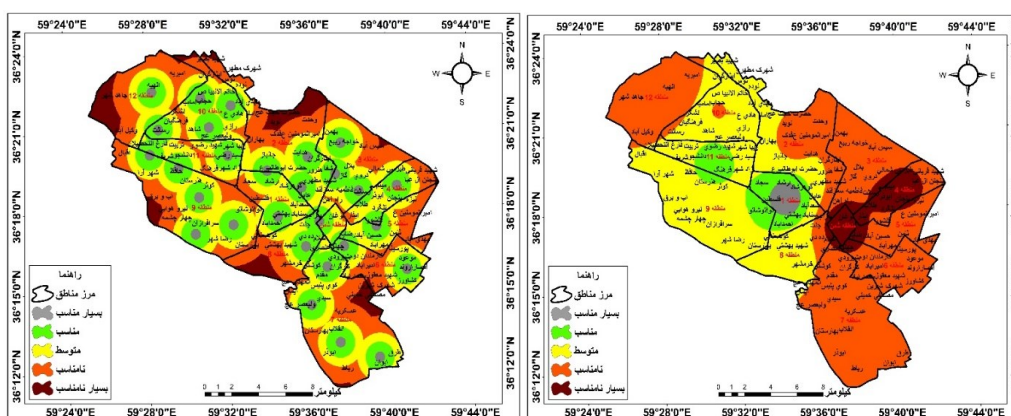
با توجه به شکل (۷) پراکنش فضایی شاخص باسوادی در سطح شهر مشهد از وضعیت مطلوبی برخوردار می باشد. مناطق ۱، ۹ و ۱۰ از جمله مناطق دارای سطح باسوادی بالا و مناطق ۵ و ۶ قسمت هایی از منطقه ثامن از وضعیت بسیار نامناسب برخوردار می باشند. شکل (۸) پراکنش فضایی شاخص بی سوادی در سطح شهر مشهد را نشان می دهد. مناطق ۱، ۹ و ۱۰ از جمله مناطق دارای سطح بیسوادی بسیار پایین و مناطق ۵ و ۶ قسمت های از منطقه ثامن دارای بیشترین میزان بی سوادی می باشند.

شکل (۹). فاصله از مراکز حاشیه نشین شهری

شکل (۱۰). وضعیت اسکلت سازه ای بناهای شهری

همانطور که در شکل (۹) مشاهده می شود مسکن غیر رسمی شهر مشهد به طور عمده در قسمت های شرق و شمال شرق شهر در مناطق ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲ قرار گرفته است که این مناطق از نظر زیر ساخت های مدرن پیشرفت های چشم گیری داشته است. همانطور که در شکل (۱۰) مشاهده می شود وضعیت اسکلت سازه ای بناهای شهری به طور عمده در قسمت های غرب و شمال غرب شهر (شامل مناطق ۹، ۱۱، ۱۲ و بخشی از منطقه ۱) از شرایط بسیار مناسب برخوردار می باشد و مناطق ۳، ۴، ۵، ۶ و منطقه ثامن از وضعیت نامناسب و بسیار نامناسبی برخوردارند.

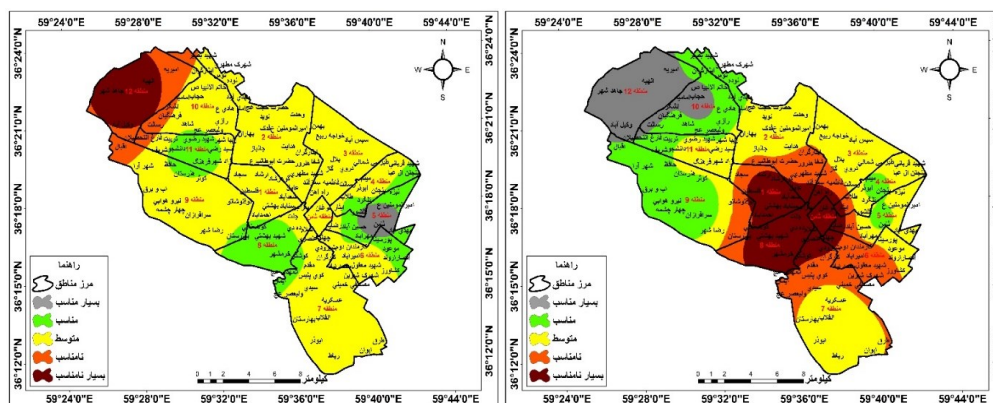

شکل (۱۱). وضعیت مالکیت مسکن

شکل (۱۲). وضعیت دسترسی به مراکز اصلی مخابرات

مالکیت مسکن یکی از شاخص های است که اگر مالکیت آن شخص باشد در کاهش فقر نقش بسیار موثری دارد. با توجه به شکل (۱۱) پراکنش فضایی وضعیت مالکیت مسکن در سطح شهر مشهد در طبقه متوسط قرار گرفته است. قسمت های شرق و جنوب شرقی و همچنین قسمتی از منطقه ۱۲ از وضعیت نامطلوبی برخوردار

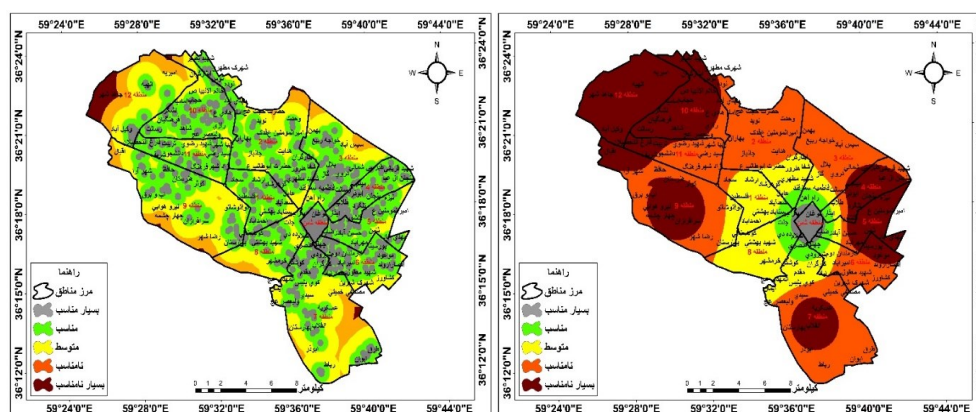
می باشد. با توجه به شکل (۱۲) پراکنش فضایی مراکز اصلی مخابرات در شهر مشهد از مرکز شهر به سمت حاشیه های شهر کاهش می یابد و عمده ی مراکز مخابرات در قسمت های مرکزی واقع شده است.

شکل (۱۴). وضعیت معیار طلاق

شکل (۱۳). وضعیت معیار فوت همسر

با توجه به شکل (۱۳) وضعیت فوت همسر در مناطق ۱ و ۸ و منطقه ثامن بسیار نامناسب و منطقه ۱۲ از وضعیت بسیار مناسبی برخوردار می باشد و همچنین منطقه ۹ و بخشی از مناطق ۴، ۵، ۱۱ از شرایط مناسبی از نظر معیار فوت همسر برخوردار می باشد. با توجه به شکل (۱۴) پراکنش فضایی وضعیت طلاق در سطح شهر در وضعیت متوسط قرار دارد. منطقه ۱۲ از نظر معیار طلاق از وضعیت بسیار نامناسب و بخش های از مناطق ۵، ۸، ۱۱ از شرایط مناسبی برخوردار می باشد.

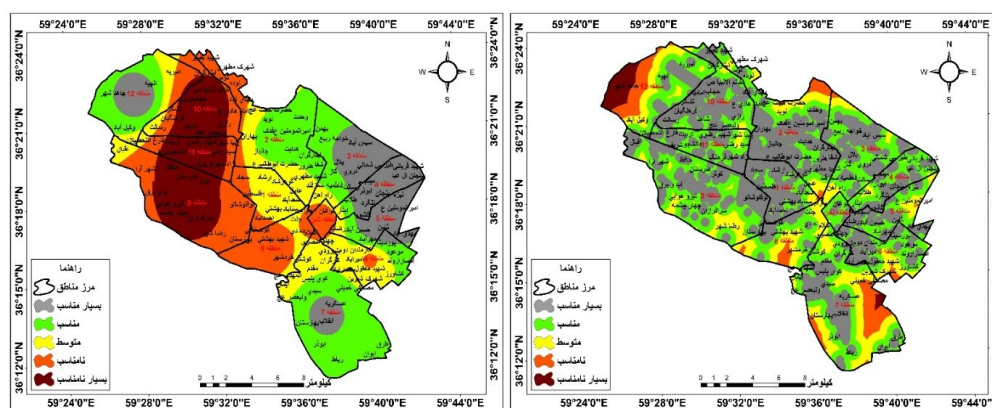

شکل (۱۶). وضعیت دسترسی به مراکز فرهنگی

شکل (۱۵). وضعیت معیار مجردان

همانطور که در شکل (۱۵) مشاهده می شود پراکنش فضایی وضعیت مجردان در سطح شهر از شرایط نامناسب و بسیار نامناسبی برخوردار می باشد و تنها در منطقه ثامن وضعیت معیار مجردان دارای شرایط مناسبی می باشد. همانطور که در شکل (۱۶) مشاهده می شود عمده مراکز فرهنگی در منطقه ثامن قرار گرفته است که

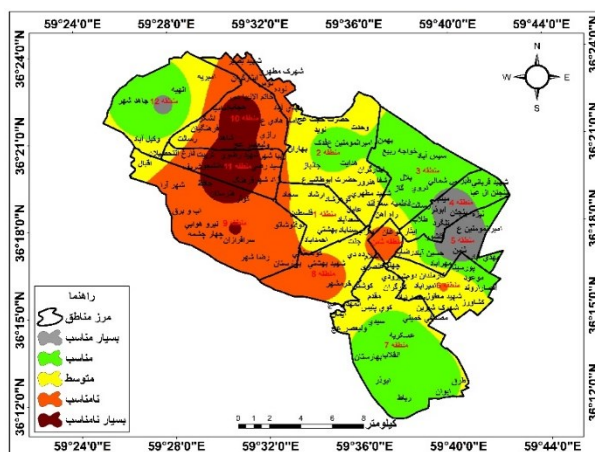
حرم مطهر امام رضا(ع) نیز در این منطقه قرار گرفته است سایر مناطق شهر با مرکزیت بسیار مناسب و مناطق حاشیه ای نامناسب پراکنش تقریباً متعادلی را رقم زده است.

شکل (۱۸). وضعیت معیار بیکاری

شکل (۱۷). وضعیت دسترسی به مراکز تفریحی

با توجه به شکل (۱۷) مراکز تفریحی شهر مشهد عمدتاً در منطقه ۱، ۲، ۱۰، ۱۱ قرار گرفته است سایر مناطق شهر نیز از وضعیت مطلوبی برخوردار بوده به جز قسمت های از مناطق حاشیه ای ۷، ۸، ۱۲ که در وضعیت نامناسبی قرار ندارند. با توجه به شکل (۱۸) وضعیت بیکاران در مناطق ۹، ۱۰، ۱۱ از وضعیت بسیار نامناسبی برخوردارند و مناطق ۳، ۴، ۵ از وضعیت مناسبی از نظر معیار بیکاران برخوردارند.

شکل (۱۹). وضعیت معیار شاغلان

با توجه به شکل (۱۹) وضعیت شاغلان در مناطق ۴ و ۵ بسیار مناسب و مناطق ۱۰، ۱۱ و ۹ از نظر وضعیت شاغلان در سطح بسیار نامناسبی می باشند.

نتیجه گیری

فقر شهری، به عنوان یکی از گونه‌های فقر، معضلی چندبعدی است که افراد را با محدودیت‌های بسیاری از جمله: دسترسی محدود به فرصت‌های شغلی و درآمدی، عدم بهره‌مندی از مسکن و خدمات مناسب، محیط‌های ناسالم و خشن و عدم بهره‌مندی از خدمات تأمین اجتماعی و سازوکارهای حمایتی بهداشتی و آموزشی، مواجه می‌کند. فقر، پایداری شهرها را در ابعاد اقتصادی اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و امنیتی، تهدید می‌کند. هدف پژوهش حاضر بررسی پهنه بندی و تحلیل فضایی فقر شهری با استفاده از تحلیل‌های مکانی و فرآیند تحلیل شبکه ای ANP در شهر مشهد بود که با جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مدنظر، نقشه نهایی از تلفیق و هم پوشانی ۱۷ معیار موثر در پهنه بندی فقر شهری به دست آمد. نقشه نهایی شکل (۲۰) از تلفیق و هم پوشانی معیارهای موثر در پهنه بندی فقر شهری به دست آمده است؛ که بر اساس موضوع مورد بررسی یعنی پهنه بندی عرصه‌های فقر شهری در شهر مشهد در پنج طبقه بسیار مناسب، مناسب، متوسط، نامناسب و بسیار نامناسب دسته بندی شده است. براساس نقشه نهایی ۳۳,۰۵ درصد معادل ۱۰۲۵۵۸۶۰۰ مترمربع از سطح شهر، وضعیت بسیار مناسبی را از لحاظ معیارهای مورد بررسی در راستای پهنه بندی فقر شهری، دارا می‌باشند که در نقشه نهایی شکل (۲۰) رنگ خاکستری در محدوده‌های فلسطین، سجاد، گوهرشاد، رازی، بهاران، ولیعصر، فارغ التحصیلان، حافظ، ایثارگران و... قابل مشاهده است. همچنین طبقه دوم که نشانگر وضعیت مناسب می‌باشد، نیز دارای وسعت ۵۸۲۰۶۶۰۰ مترمربع، معادل ۱۸,۷۵ درصد است که در نقشه نیز با رنگ سبز کم‌رنگ در قسمت‌های مختلف شهر از شاهد، الهیه، جانباز، تربیت، هنرور و... قابل مشاهده است. طبقه سوم که دارای شرایط متوسطی می‌باشد، از لحاظ وسعت ۵۹۸۴۹۱۰۰ مترمربع معادل ۱۹,۲۸ درصد را در بر می‌گیرد. این طبقه در محدوده‌های مختلف شهرراه آهن، طبرسی شمالی، وحدت، امیرآباد، کشاورز، موعود، با رنگ زرد دیده می‌شود. طبقه چهار که شرایط نامناسب دارا است؛ دارای وسعت ۲۶۲۷۷۳۰۰ مترمربع معادل ۸,۴۶ درصد است. این محدوده با رنگ نارنجی در نقشه نهایی مشخص است که شامل قسمت‌های سیس‌آباد، ایوان و بخش‌هایی از منطقه ۷ و... قابل مشاهده می‌باشد. طبقه پنج که وضعیت بسیار نامناسب را شامل می‌شود؛ دارای وسعت ۶۳۴۰۳۲۰۰ مترمربع معادل ۲۰,۴۳ درصد است. این طبقه با رنگ قهوه‌ای در قسمت‌های جاهدشهر، ابوذر، رباط، انقلاب، بهارستان، پمجتن آل‌عبا، شهید قربانی و مهدی‌آباد و... محدوده قابل مشاهده است.

[DOI: 10.52547/jgs.21.60.239]

منابع

- افروغ، عماد. (۱۳۷۷). فضا و نابرابری اجتماعی، ارائه الگویی برای جدایی، گزینی و پیامدهای آن، تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس. چاپ اول.
- بمانیان؛ محمدرضا، رضایی راد؛ هادی، رضایی؛ مجید منصور. (۱۳۹۰). ارزیابی خصیصه های اقتصادی در شناسایی گستره های فقر شهری با استفاده از تکنیک های Delphi و AHP (مطالعه موردی : شهر کاشمر) ، دو فصلنامه مدیریت شهری، ۹: ۱۶۶-۱۵۳.
- جلالی؛ محسن. (۱۳۹۴). رویکردی تحلیلی در بررسی فقر در ایران، فصلنامه روند، ۲۲(۶۹): ۶۶-۴۳.
- جواهری؛ حسن، حاتمی نژاد؛ حسین، زیاری؛ کرامت الله، پوراحمد؛ احمد. (۱۳۹۳). رویکرد فازی و پهنه بندی فقر چندبعدی در فضاهای شهری، نمونه موردی : شهر کامیاران، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، ۴(۱۳): ۳۰-۱۳.
- حیدری؛ محمد، سامی؛ ابوالفضل. (۱۳۹۱). تأمین حداقل معاش(خط فقر) خانوارهای شهری و روستایی استان خراسان رضوی با استفاده از سیستم مخارج خطی با شکل گیری عادت، فصلنامه اقتصاد کاربردی، ۳(۱۰): ۸۹-۵۷.
- خداداد کاشی، فرهاد، حیدری، خلیل و فریده باقری. (۱۳۸۴). برآورد خط فقر در ایران طی سال های ۱۳۶۳-۱۳۷۹، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، ۴(۱۷): ۱۶۳-۱۳۷.
- خسروی نژاد، علی اکبر. (۱۳۹۰). برآورد فقر و شاخصهای فقر در مناطق شهری و روستایی، فصلنامه مدل سازی اقتصادی، ۶(۱۸): ۶۰-۳۹.
- خلج؛ سکینه، یوسفی؛ علی. (۱۳۹۳). پهنه بندی توزیع و شدت فقر چند بعدی در مناطق شهری و روستایی ایران، برنامه ریزی و آمایش فضا، ۱۸(۵۵): ۳۹-۲۳.
- راغفر، ح. و ابراهیمی. (۱۳۸۶). اندازه گیری آسیب پذیری خانوارها در مقابل فقر در شهر تهران: یک روش شناسایی خانوارهای محروم، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۰(۳۸): ۴۲۷-۳۸۹.
- رضی؛ داود، محمدی؛ شعبان. (۱۳۹۳). بررسی عوامل اجتماعی- اقتصادی مؤثر بر فقر، بررسی موردی: روستاهای جوکار، دومین کنفرانس ملی جامعه شناسی و علوم اجتماعی، تهران، سالن همایشهای دانشگاه تهران.
- روستایی؛ شهریور، احدنژاد روشتی؛ محسن، اصغری زمانی؛ اکبر، زنگنه؛ علیرضا. (۱۳۹۱). توزیع فضایی فقر شهری در شهر کرمانشاه، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۵): ۹۱-۷۱.
- رهنما، محمد رحیم. (۱۳۸۸). برنامه ریزی مناطق مرکزی شهرها(اصول، مبانی، تئوریه، تجربیات و تکنیکها)، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد. چاپ اول.
- رئیس دانا، فریبرز؛ شادی طلب، ژاله؛ پیران، پرویز. (۱۳۷۹). فقر در ایران(مجموعه مقالات)، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی.
- ستاوند محمد هادی، حاجی زاده فاضل، یغفوری حسین. (۱۳۹۸). واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز از منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. ۱۹ (۵۲): ۱۹۲-۱۷۱.
- شارع پور، محمود. (۱۳۹۱). جامعه شناسی شهری ، تهران: انتشارات سمت، چاپ ششم.

- شکوئی، حسین. (۱۳۸۲). اندیشه نو در فلسفه جغرافیا (فلسفه محیطی و مکتب های جغرافیایی)، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- شکوئی، حسین. (۱۳۸۳). دیدگاه های نو در جغرافیای شهری، تهران: انتشارات سمت، چاپ هفتم.
- عزیزی؛ منصور، موحد؛ علی، ساسانیپور؛ فرزانه، کرده؛ نعمت. (۱۳۹۳). *تحلیلی بر وضعیت فقر شهری (مطالعه موردی: شهر مهاباد)*، فصلنامه اطلاعات جغرافیایی سپهر، ۲۳(۹۰): ۶۹-۶۰.
- کاپلان، دیوید. اچم جیمز، ا. ویلرم استیون آر، هالووی. (۱۳۹۱). *جغرافیای شهری*، ترجمه حسین حاتمی نژاد و عبدالمطلب برات نیا، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- کرده، نعمت؛ کریمی، احمد. (۱۳۹۲). *فقر شهری رویکردها و راهبردها*، کنفرانس بین المللی توسعه پایدار، ۲۷-۲۸ آذر، تبریز، دانشگاه آزاد تبریز.
- محمدزاده، پرویز، فلاحی، فیروز، حکمتی فرید، صمد. (۱۳۸۹). *بررسی فقر و عوامل تعیین کننده آن در بین خانوارهای شهری کشور*، فصلنامه تحقیقات مدلسازی اقتصادی، ۱(۲): ۶۴-۴۱.
- موحد؛ علی، ولی نوری؛ سامان، حاتمی نژاد؛ حسین، زنگانه؛ احمد، کمانرودی کجوری؛ موسی. (۱۳۹۵). *تحلیل فضایی فقر شهری در کلان شهر تهران*، فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، ۴(۱۵): ۳۶-۱۹.
- میرزازاده حجت، پرزادی طاهر. (۱۳۹۷). *توسعه منطقه ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی*. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸ (۵۰): ۱۷۹-۱۹۸.
- یاسوری مجید، امامی سیده فاطمه. (۱۳۹۷). *سنجش وضعیت فقر در نواحی روستایی (نمونه موردی: دهستان سراوان شهرستان رشت)*. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸(۴۸): ۱۱۴-۹۵.

- Baker, j; Schuler, N. (2004), **Analyzing Urban Poverty A Summary of Methods and Approaches**, word bank, Policy Research Working Paper, Report Number 3399.
- Brenner, N. (2009). **What is critical urban theory?** City, (13): 198-207.
- Curley, A. (2005). **Theories of urban poverty and implications for public housing policy**. The journal of sociology & social welfare, 32(2): 97-119
- Duclos, J. Y., & Araar, A. (2007). **Poverty and equity: measurement, policy and estimation with DAD**, Springer Science & Business Media, 102 p.
- Eduardo Marques, (2015), **urban poverty, Segregation and social networks in Sao Paulo and Salvador, Brazil**, International Journal of urban and regional research, 39(6): 1067-1083.
- Elhadary, Y. A. E., & Samat, N. (2012). **Political economy and urban poverty in the developing countries: Lessons learned from Sudan and Malaysia**, Journal of geography and Geology, 4(1), 195-212.
- George C.Galster, (2016), **Consequences from the redistribution of urban poverty during the 1990s: A cautionary tale**, Economic Development Quarterly, 19(2): 119-125.
- Gray, L. C., & Moseley, W. G. (2005). **A geographical perspective on poverty-environment interactions**. The Geographical Journal, 17(1), 9-23.
- Leo Kavanagh, Duncan Lee, Gwilym Pryce, (2016), **in poverty decentralizing uncertainty in the decentralizing? Quantifying uncertainty in the decentralizing of urban poverty**, Annals of the American association of Geographers, 106(6): 1286-1298.

- Martine, G. (2012). **The new global frontier: urbanization, poverty and environment in the 21st century**(Earthscan), amazon.401p.
- Massey, D. S., & Denton, N. A. (۱۹۹۳). **American apartheid: Segregation and the making of the underclass**. Harvard University Press, 312p.
- Massey, D. S., & Eggers, M. L. (۱۹۹۰). **The ecology of inequality: Minorities and the concentration of poverty, 1970-1988**, American journal of Sociology, 95(5): 1153-1188.
- P. Lanjouw & M.R. Marra (2018). **Urban poverty across the spectrum of Vietnam's towns and cities**. Journal World Development.110: 295-306
- Ren, C. (2011). **Modeling poverty dynamics in moderate-poverty neighborhoods: a multi-level approach**, Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University.
- S. Hlahla, T. R. Hill, (2015), **Green Economy: A Strategy to alleviate urban poverty and safeguard the environment? Kwazulu- Natal, South Africa**, urban from, 27(1): 113-127.